

HOZIRGI QORAQALPOQ TILINDEGI ERGASHKEN QO‘SHMA GAPLARNIŇ FUNKSIONAL-SEMANTIK HUSUSIYETLERI

Yusupov Nurjan Sabitovich,

Özbekstan Fanlar Akademiyası, Qoraqalpaqstan bölümi,

Qoraqalpaq Gumanitar Ilimiy Zerdlew Instituti,

“Qoraqalpaq til” bölümi, 3-bosqıç tayanç doktorantı

Annotatsiya: Bu maqalada hozirgi qoraqalpoq tilindegi ergashken qosma gaplarniŇ funksional-semantik hususiyetleri oğırilgen. Tadqiqat neticeleri gapning mantiqiy tuzilisi, bog’lovçı elementlerdiŇ semantik roli hem gaplarniŇ kommunikativ funksiyesin körsetedi. Tadqiqatta negizgi e’tibar ergashken gaplarniŇ türli tiplirine, olarniŇ negizgi hem kömekçi gaplar menen elaqesi hem semantik yükine berildi.

Kalit sózler: Qoraqalpoq tili, ergashken qosma gap, funksional-semantik hususiyet, bog’lovçı elementler.

Annotation: This article examines the functional-semantic features of subordinate complex sentences in modern Karakalpak. The research results demonstrate the logical structure of sentences, the semantic role of connective elements, and the communicative functions of sentences. The study primarily focuses on the different types of subordinate clauses, their relationship with main and auxiliary clauses, and their semantic load.

Keywords: Karakalpak language, subordinate complex sentence, functional-semantic features, connective elements.

KIRIS

Qosma gaplar tilniŇ murakab sintaksis tuzilmesinden biri bolup, olar yordamı menen pikirler arasında mantiqiy bag’lanışler bildirilgen. Qoraqalpoq tilindegi ergashken qosma gaplar (EQG) bir negizgi gapqa bag’langan hem oniŇnen semantik jaqtan bag’langan kömekçi gaplardın ibarat. Olar gap tuzilmesini bayıttı, pikirlerdi anıq hem ravon bildirmege imkan beredi.

Bügünki künde qoraqalpoq tiliniŇ sintaksisi hem semantikasi boyınşa birqançe tadqiqatlar bar, biraq ergashken qosma gaplarniŇ funksional-semantik hususiyetleri yetarli darajada oğırilmegen. Şuning üşin bu maqala maqsadı hozirgi qoraqalpoq tilindegi ergashken qosma gaplarniŇ negizgi tiplirini anıqlap, olarniŇ semantik funksiyasın tahlil qılıp, gap tuzilmesindegi rolini körsetu.

METODLAR

Tadqiqatta tübendege metodlar paydalanıldı:

1. **Korpus tahlili:** Hozirgi qoraqalpoq tilindegi türli matnlar (badiiy eserlär, axborot vositaları, intervyular) ögırilgen.
2. **Sintaktik hem semantik tahlil:** Gaplardaki bog’lovçı elementler hem olarniñ semantik roli anıqlap alındı.
3. **Tipologik tahlil:** Ergashken qosma gaplar türli tiplerge (sabab, netice, vaqt, şart) bölünüp tahlil qilindi.
4. **Funksional tahlil:** Ergashken qosma gaplarniñ negizgi gap menen bag’lanış formaları hem kommunikativ funksiyeleri ögırilgen.

Korpus 500-den astam ergashken qosma gaplarnı öz içine alğan. Her bir gap tahlil qilinip, onun bog’lovçı elementleri hem semantik yükine e’tibar berildi.

NETICELER

Tahlil neticeleri körsetedi:

1. **Bog’lovçı elementler:** Qoraqalpoq tilinde eng köp paydalanılgen bog’lovçı elementler – “-ip”, “-sa/sa”, “-ghan/ghan”, “-saq”. Bul elementler ergashken gaplarnı negizgi gapqa bag’laydı hem olarniñ semantik bag’lanısını belgilaydı.

2. **Semantik tiplir:** Ergashken qosma gaplar asasan tübendege semantik tiplirge iye:

Sebab-netice: “Men kitap oqıp boldum, sol men o’zimni yaxşı his qıldım”.

Şart: “Agar sen kelseñ, biz birge ketemiz”.

Vaqt: “Men mektepke bardım, sol vaqt dostlarım oynap turğandı”.

Şahsi pikir hem kömekçi malumat: “Men kitap oqıp boldum, sol meni hayran qıldırđı”.

3. **Funksional hususiyetler:** Ergashken qosma gaplar negizgi gapti bayıttı, kontekstni anıqlastıradı, nutqta pikirler arası mantiqiy bag’lanışni ta’minleydı.

Neticeler körsetedi ki, ergashken qosma gaplarniñ funksional-semantik hususiyeti gap tuzilmesini murakablaştırsa da, kommunikativ samaradorligini arttıradı.

MUHOKAMA

Tahlil neticeleri qoraqalpoq tilindegi ergashken qosma gaplarniñ semantik baylıqta ie ekanin körsetedi. Ergashken qosma gaplar negizgi gapti qollap-quvvatlaydı, biraq matnniñ mantiqiy hem stilistik tuzilmesini da şekillendiradı.

Gapdagi bog'lovchi elementlarning turli paydalanilishi gapning kontekstual ahamiyetini arttiradi hem nutq samaradorligini ta'minledi.

Ergashken qosma gaplar sintaksis jaqtan murakab bolganina qaramastan, olar matnga aniq hem mantiqiy uzluksizlik kiritedi. Meselen, “–ip” qoshimchasi yordami menen ketma-ketlik yoki hereketler zencirini bildireli, bu o'quvchi veya tinglovchiga voqelar oqimini tushunishi osonlastiradi. “–sa/sa” şart-bag'lanuvchi bog'lovchi matnda shartli alaqalarni aniq korsetedi, bu dialog veya hikaye tuzilmesinde voqelar ehtimoliy bag'lanishini bildireli.

Funksional jaqtan, ergashken qosma gaplar nafaqat informatsion rolni bajarip, pragmatik jaqtan da muhim ahamiyetke ie. Olar gapning ohangini, muallifning kayfiyatini hem nutqning intonatsion hususiyetlerini belgilaydi. Meselen, ergashken qosma gap yordami menen muallif voqeni tavsiflayip his-tuyg'u hem shaxsi bahoni matnga kiriteli.

Nazariy jaqtan, neticeler qoraqalpoq tilindegi sintaksis hem semantika tizimini o'zige xosligini korsetedi. Ergashken qosma gaplar boshqa turkiy tillerde de bar, biraq qoraqalpoq tilinde ularning morfologik hem sintaktik tuzilmesi o'zige xos, chunki bu tilning morfologik qoshimcha imkonlarimen bag'langan. Meselen, “–ghan/ghan” qoshimchasi o'tken zaman menen bag'liq holatlarni bildirip, negizgi hem ergashken gap arasi semantik alaqeni mustahkamlaydi.

Shuningdek, tadqiqat neticeleri ergashken qosma gaplarning kommunikativ rolini da ochip beredi. Nutqni samarali bildirish ushin ergashken qosma gaplar kontekst menen bag'lanip ishlendigi, bu tilni pedagogik jaqtan ogiriste, o'quv materiallarning tayyorlaganda hem lugat ishlerinde muhim ahamiyetke ie.

XÜLASA

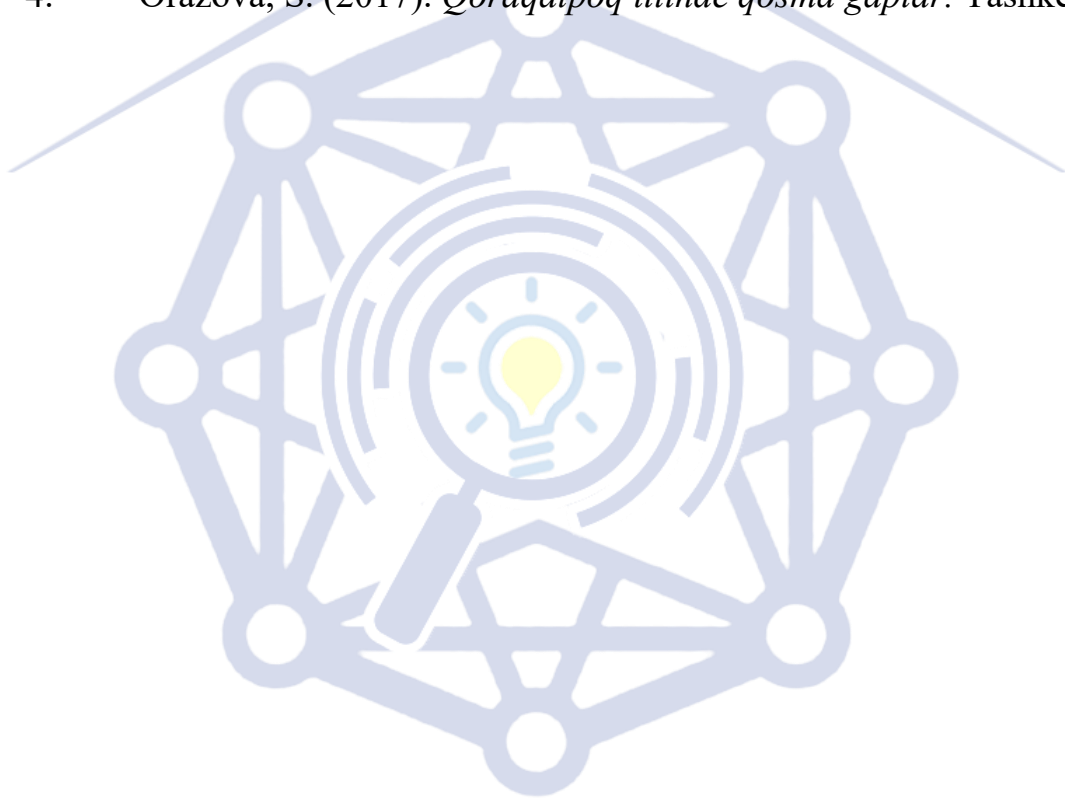
Xülasa qilib aytsak, ergashken qosma gaplarning funksional-semantik hususiyetlerini ogirish qoraqalpoq tilshunosliginda gap tuzilmesini yanada tushunishige yordam beredi hem boshqa turkiy tiller menen solishtirmali tahlil ushin zemin yaratadi. Biraq, neticeler tilni ogiriste, matn tahlilinde hem zamandiq tilshunoslik metodlarinda qo'llanilishi mumkin.

Hozirgi qoraqalpoq tilindegi ergashken qosma gaplar:

- Gap tuzilmesini murakablastiradi, biraq nutq samaradorligini arttiradi.
- Bog'lovchi elementler yordami menen negizgi hem komekchi gap arasi semantik alaqeni belgilaydi.
- Turli semantik tiplir (sabab, netice, şart, vaqt) bar, gapning mantiqiy hem stilistik funksiyasini kengaytiradi.

Bu tadqiqat qoraqalpoq tiliniñ sintaksis hem semantik hususiyetlerin túbänroq ögirişke imkan yaratıp, lingvistik tadqiqatlarda ergashken qosma gaplarniñ ahamiyetini körsetedi.

1. Asanov, B. (2018). *Qoraqalpoq tili sintaksisi*. Nukus: Qoraqalpoq Universiteti.
2. Islomov, A. (2020). *Tilshunoslik asaslari*. Tashkent: Fan.
3. Karimova, L. (2019). *Ergashken gaplar hem olarniñ semantik hususiyetleri*. Nukus: Tilshunoslik jurnali, 12(3), 45–53.
4. Orazova, S. (2017). *Qoraqalpoq tilinde qosma gaplar*. Tashkent: Fan.



Research Science and
Innovation House